

MITOLOGEME I METAFORE

Mythos kao fenomen, mitsko i arhaično kao pojave u ljudskoj kulturnoj istoriji vekovima već, pravi su izazov za nauku. Nije preterano reći, iako nije ni to mnogo novo, da u nauci koja traži za antropološkim suštinama nema izazovnijeg ni zagonetnijeg fenomena. Verovatno je to razlog što svaka definicija mita — ako definicija ovakvog fenomena može nešto značiti — izaziva nove rasprave, otvara čitave nove krugove istraživanja.

Danas su sasvim deplasirani pokušaji suprotstavljanja mita i nauke. Tačnije rečeno, takvo suprotstavljanje nimalo ne pomaže da se problem reši. A još je zanimljiviji drugi problem, sa kojim se suočava skoro svaki istraživač u ovim oblastima: progresivni hod i napredak nauke koji nam nude sigurne i tačne činjenice kao da prolazi pored samoga mita, on traje i nastavlja se i, što je najzanimljivije, upravo u XX veku svedoci smo nečega što u nauci davno već, zovu remitologizacija. Prema tome, nauka sama, i kada bi htela, ne može zaobići mit i mitsko.

Kada je reč o odnosu mita i književnosti tada je celi problem samo zanimljiviji, ako ne, naravno, i komplikovaniji.

Zanimljivo je još nešto. Skoro sva su pitanja postavljena davno. Naime, da li je mit umetničko delo, da li je to samo nesvesni početak umetničkog izraza, odakle to da se literatura uporno vraća mitu i njegovom obliku i izrazu, da se ne odvaja lako od sistema mitskog *znaka*, — to je samo jedan krug pitanja, koji bi se lako mogao još više proširiti. Sinkretizam mita je zaista složen i sveobuhvatan — poezija, religija i filozofija prisutne su u mitu.

Najnovija knjiga, obimno delo posvećeno poetici mita, sovjetskog naučnika Eleazara Mojsejeviča Meletinskog zaslužuje svakako punu pažnju tim pre što je delo već primećeno i što je njegov pisac naučnik poznat u svetu po radovima iz ovih oblasti. Njegove studije *Mit i bajka*, *Poreklo he-*

rojskog eposa, *Skandinavska mitologija kao sistem*, da pomenemo samo neke, široko su poznate u svetu i dosta prevedene¹⁾.

Na samom početku, u pristupu već, Meletinski je označio tematske krugove svojih zanimanja kao jedno veoma široko polje, čitav kompleks iz kojeg izvire brojni problemi. Istina, ne bi se moglo reći da su problemi koje pisac na početku naznačava neki apsolutno novi problemi, da o njima nije dosta rečeno, da o tome ne postoje brojne knjige. Međutim, ovo se delo nameće širinom zahvata, sistematičnim izlaganjem koje nas često podseća na valjane udžbenike u pravom naučnom smislu te reči, a bogatstvo mitološkog materijala koji se ovde izlaže izaziva divljenje upravo načinom na koji je prezentiran.

Ponegde, u prvom delu posebno, naići ćemo, istina, na neke zaključke koji, iako nisu u celini sporni, deluju neuobičajeno. Na primer, Meletinski često naglašava da je mitologizam moderne literature jedan izraz krize buržoaske svesti i slike sveta, kao da se ta pojava ne sreće i mnogo šire u literaturi našega veka i kod pisaca čija je progresivna orijentacija nesumnjiva. Isto tako, on naglašava kako neki veruju da u prirodi čoveka postoje pokretačke snage vezane za opšt ljudska, psihološka i metafizička načela. Nije jasno zašto bi to trebalo sporiti.

Meletinski polazi od jednog zapažanja koje treba istaći: u istoriji kulture sve do XIX veka možemo slediti smer demitologizacije, neke desakralizacije mita i njegove svojevrstne sekularizacije. Početkom XX veka srećemo, posebno u literaturi, ono što on zove *remitologizacija*, prisustvo pa čak i dominaciju mita u literaturi. Naravno, ovako postavljen problem predstavlja i uproščavanje, ali, ne može se sporiti da je to jedan od ključnih problema. Negde u samoj strukturi mita postoji *jezgro*, neki naboj značenja koji se prenosi, i time se može tumačiti moć mitologije kao „prelogičkog simboličkog sistema” koji traje preko nizova neobičnih metamorfoza čuvajući svoju suštinu.

Obimna studija E. M. Meletinskog sastavljena je iz tri dela.

U prvom delu pregledno su prikazane najnovije teorije o mitu sa posebnim osvrtom na ritualno-mitološki pristup literaturi. Drugi deo, istina, ne osvaja nekim novinama, ali to je jedno izlaganje o klasičnim formama mita zanimljivo po paralelama sa obimnim folklornim materijalom, kojim autor suvereno vlada. Upravo u ovom delu imamo sažet prikaz opštih svojstava mit-

---

¹⁾ Naš osvrt posvećen je knjizi E. M. Meletinskij: „Poetika mifa”, Moskva, 1976, koja se pojavila u čuvenoj seriji istraživanja folklora i mitologije Istoka.

skog načina mišljenja, razmatranje o mitskom vremenu i njegovim *paradigmama*, pregled kosmičkih ciklusa i eshatoloških mitova, a raspravljanje o semantici mitološkog sižea i sistema spada u prave novine interpretacije mitoloških tema.

Posebnu pažnju zaslužuje ipak, po našem mišljenju, treći deo ove studije. U njemu se raspravljaju problemi „mitologizacije” u književnosti XX veka. Najvažniji problemi upravo se sreću u ovom trećem delu, jer, prva dva tematska kruga široko su raspravljana u svetskoj literaturi.

No, u nameri da ovu studiju E. M. Meletinskog preglednije predstavimo, vratićemo se i na neke zanimljive stavove piščeve, o kojima inače, u literaturi postoje veoma raznovrsna mišljenja.

I Meletinski polazi u svom izlaganju od antičkih vremena, od Platonovog suprotstavljanja filozofsko-simboličke interpretacije i narodne mitologije, ističući odmah i glasoviti Aristotelov sud prema kome se u mitu radi o *fabuli*. On ističe stav srednjovekovnog hrišćanstva koje će odbacivati mit kao bezvrednu pagansku „basnu” da bi lakše prokrčilo put svojim „mitovima” i svom sistemu ideologije, koji vešto koristi obilje drevnog mitološkog materijala vekovima opstojnog preko nizova metamorfoza. Već u periodu Renesanse mitologeme se shvataju kao moralne i pesničke alegorije, dok je u XVIII veku problem mita krajnje „uprošćen” — mit je za prosvetitelje delo neznanja i obmane.

Naravno, Meletinski ne ostaje na ovako sažetom pregledu. On će posebno i dosta široko obraditi Vika i njegovu teoriju ciklusa i epoha, a kod romantičara će istaći upravo ono što će kasnije biti veoma značajno, — njihovo uverenje da je mit u najvećoj meri „estetički fenomen”. Posebno mesto dato je Šelingovim shvatanjima mita i mitologije. Za Šelingu je „mitologija neophodan uslov i pramaterija svake umetnosti”, u mitskom materijalu treba tražiti taj famozni *praelemenat* koji određuje suštinu poezije, mitologeme su, po njegovom shvatanju, večita paradigma poezije. S obzirom na naznačenu temu svojih razmatranja, sasvim je razumljivo i opravdano ovoliko zadržavanje Meletinskog na Šelingovim shvatanjima mita i mitologije.

Veoma pregledno, sa akribijom koja nedostaje mnogim knjigama ove vrste, Meletinski daje pregled učenja o mitu koja su dominirala XIX vekom, — učenje naturalističke škole s težištem na solarnim ili meteorološkim kultovima, kao i učenja antropološke škole sa svim poznatim krajinostima pozitivizma. Od Ničea preko Bergsona,

do Frezera, Malinovskog, Dirkema i Levi Brila povučena je linija veoma značajnih istraživanja u oblasti mitologije.

Dok ga jedan deo „pozitivne” nauke poriče i odriče, literatura i jedan drugi deo nauke, posebno nauka o književnosti, sve se više i sve upornije vraćaju mitu i njegovom značenju.

Posebno mesto u autorovim razmatranjima zauzima stav analitičke psihologije prema mitu i mitskom. Tu on izlaže bitne stavove Frojda, Junga i nastavljača njihovog učenja.

Meletinski je više prostora posvetio K. G. Jungu nego Frojdu, iako je stav tvorca psihoanalize prikazan u osnovnim crtama dosta jasno. On odmah naglašava da je „jedva moguće egzaktno i eksperimentalno proveriti Jungove hipoteze”. No, mnogo je važnije ono u Jungovom učenju što čini njegovu suštinu — traganje za obrascima individualnog i kolektivnog nesvesnog, arhetip-sko ponavljanje stanja, vrednost mita, sna i deinstva kao ravni koje se, na jedan osoben način, presecaju. Bez obzira na to mogu li se arhetipovi proveravati i eksperimentalno dokazivati, oni ostaju antropološke činjenice. Za Junga uvek postoji u mitu „stalno jezgro značenja”, jedna poruka koja je očevidna, o kojoj nam govori upravo to neuništivo trajanje mita i mitskog.

Uz ove primedbe o nemogućnosti eksperimentalne provere inače, Meletinski u celini prihvata osnovna shvatanja psihoanalitičkog učenja o mitovima, pa se na tome nećemo više zadržavati.

Međutim, zadržaćemo se na piščevim interpretacijama stavova M. Eliada, kome posvećuje dosta prostora.

Meletinski dobro zna da je Mirce Eliade antropolog i istoričar religija i mitologija koji se nikako ne može zaobići. Uticaj Junga na shvatanja ovog autora je nesumnjiv, iako mu se veliki stepen originalnosti nikako ne može sporiti. To posebno važi kada je reč o mitu i trajanju mitova preko rituala, gde je Eliade razvio čitavo učenje o funkcionalnosti mita, o njegovoj sveprisutnosti, koja zahvata sfere kako „svetog” tako i „profanog”. On naglašava čak njegov značaj za nauku o mitovima u XX veku, ali se zadržava na Eliadeovom strogo podvajanju upravo tih sfera, *svetog* i *profanog*. Odatle i uveliko pre nagljen zaključak, prema kome je Eliade apologet mita i mitskog koji uvek odbija ono što se zove istorizam.

U vrednosti ove knjige međutim svakako spadaju znalačka raspravljanja o strukturalističkim koncepcijama o mitu, posebno osvrt na Klod Le-

vi-Strosa. Prema Meletinskom, ona nastojanja koja su se manifestovala u psihološkoj sferi sa Jungom i Kasirerom, dobijaju nastavak u logičkoj sferi, gde sa učenjem Levi-Strosa dobijamo strukturalnu tipologiju mitova. Najbitnije u učenju Levi-Strosa je njegovo insistiranje na potrebi izučavanja mitova baš zato što su oni kolektivno-nesvesna fantazija relativno nezavisna od drugih oblika plemenskog života, i što oni na taj način najbolje odražavaju „antinomiju uma“. Posebno je naglašeno Levi-Strosovo uočavanje nesvesnih logičkih operacija, kao i prirode mita, koji je i dijahroničan i sinhroničan po svojoj strukturi.

Prelazeći na konkretno polje odnosa mita i literature, autor se osvrće na ritualno-mitološku školu u nauci o književnosti.

Dovoljno je da tu pomenemo samo isticanje pojave M. Bodkine i njenih stavova o arhetipskim obrascima u poeziji i solidan kritički osvrt na neke krajnosti ovih koncepcija (Beatrica i Frančeska su „figure“ nebeske ljubavi, Didona je neka formula pobunjene strasti, ali, bilo bi neinventivno književne likove svoditi na formule i „obrasce“). Isto je tako kritički ocenjen i N. Fraj, čiju vrednost u celini Meletinski ne spori (Fraj nije u pravu kada tvrdi da je *Hamlet* u biti ono što je ispričano kod Saksa Gramatika, književnost se ne može utopiti u mit, s pravom ističe Meletinski).

Problem „mitologizacije“ u književnosti XX veka je najvažniji problem kojim se zapravo E. M. Meletinski bavi. Naravno, ni taj problem nije apsolutno nov — u svetu postoji mnogo knjiga koje raspravljaju ove teme. Međutim, neke njegove analize, maštovite i znalačke paralele, zaslužuju posebnu pažnju.

Uostalom, sve do ovog poglavlja izlaganje je jedan solidan *aperçu*, sistematičan pregled koji odaje znalca mitoloških tema. Ovaj deo rasprave sadrži analize vršene sa smislom za vrednost književnog detalja, jednako kao i sa osećanjem mere i darom opservacije.

Između mita i književnosti postoji, preko folklora, genetička veza. Poznato je da na svoj način, mitologija prožima literaturu od najranijih dana do najnovijeg doba. Mizantrop, Don Žuan ili Don Kihot jesu, naravno nekakav „odraz“ svoga doba, ali je skoro nemoguće sporiti činjenicu da su oni opšteljudski simboli, oblikovani prema večnoj mitskoj *paradigmi*. Mi možemo skoro svako delo čitati *mitski*: junak Danijela Defoa, večiti usamljenik Robinson, može se shvatiti realistički neposredno, kao čovek koji se ne podaje teškoćama i uspeva u borbi sa pri-

rodom, ali, možemo ga shvatiti kao mitskog heroja koji *ponavlja* istoriju civilizacije, njene najvažnije faze — skupljanje plodova i lov, gajenje stoke i zemljoradnju, usvajanje zanata, i na kraju uspostavljanje socijalnog poretka (susret sa Petkom i zasnivanje neke vrste zajednice).

Stvar je metodologije pristupa kako ćemo se odrediti prema jednom delu, ali je jedno sasvim jasno, književni pristup ne treba da bude uzak, jednostran.

Meletinski iznosi zanimljiv primer pristupa Gogoljevom delu.

Model sveta koji nam nudi Gogoljeva proza je svakako veoma bogat i neobično složen. Neki ovaj model tumače ispitujući splet društvenih i ekonomskih okolnosti, drugi vide u toj prozi dve karakteristične opozicije jug—sever, i u sistemu tih opozicija i naboja značenja, u sistemu metafora i simbola vide, s jedne strane maloruski prostor, nasuprot hladnom, činovničkom Petrogradu, pa zaključuju recimo, da *Šinjel* pripada tom hladnom, demonskom svetu. Meletinski misli da ovo poslednje tumačenje predstavlja preterivanje, i zalaze se da se delo Gogoljevo, kao i svakog drugog pisca, situira u širi i sveobuhvatniji kontekst.

Za književnost XX veka je karakteristično da ne prihvata model građanske realističke proze XIX veka, da izlazi iz socijalno-istorijskih okvira, da se vraća mitskom vremenu i mitološkim temama i motivima.

Literatura započinje neobičnu avanturu otisnuvši se u „vanvremeno” i „svevremeno”, unutrašnji monolog i tok *svesti* su samo jedan način pomoću kojeg se stiže u oblasti večnih simbola koji nam pomažu da prevladamo mučninu „proze” života u građanskom društvu, pa naravno, i šire. Istakavši neka opšta zapažanja o mitologemama u literaturi našega veka, Meletinski prelazi na poređenja između Tomasa Mana i Džojlsa, uočavajući i razlike i sličnosti između *Čarobnog brega* i *Uliksa*.

Ako, makar načas, sumiramo autorove opširne analize možemo reći da je za njega Tomas Man umereniji, ostaje češće u stvarnosti i lako se može pročitati „realistički” podtekst na koji se naslanja, dok je Džojls više i češće sklon da ide u krajnosti i konstrukcije, njegove su metafore i mitologeme pomerene daleko od stvarnosti u neposrednom smislu te reči.

Razlike između takvih pisaca kakvi su Man i Džojls mnogo su šire. Za ovu priliku najbolje je pogledati bar osnovne elemente koje Meletinski poredi gradeći analitičku opoziciju Džojls—Man.

Sanatorijum iz *Čarobnog brega* nije ipak puka realnost: iako je „gore”, on nas uveliko podseća na neko predvorje carstva smrti. Upravo ovde, pred licem smrti, Hans Kastorp spoznaje smisao života, što bi odgovaralo mitologemi o boravku junaka u carstvu smrti. To bi opet odgovaralo onoj noćnoj viziji iz *Uliksa*, onom sugestivno naslikanom susretu sa senima umrlih. Dablin iz Džojsove proze je mitološki Vavilon u kojem se traže i ne sreću Dedalus i Blum, dva lica ljudska u jednom liku, koja večito i nemirno, poput mitoloških junaka, rešavaju zagonetku življenja i postojanja, smisla i života i smrti. Džojso je obavezno morao pribеći, prema svom osećanju sveta, mitologemi da bi izrazio tomističku teoremu o jedinstvu između oca i sina, ideju konsupstancijaliteta, kao što je Tomas Man „držao” svog junaka mnogo godina na Bregu oblikujući situacije prema mitskim paradigmama među kojima lako možemo raspoznati ritualne modele inicijacije, kalendarske i sezonske svečanosti i kultove.

Naravno, Meletinski često napominje kako ovakve analize obavezno podrazumevaju nužnu i neugodnu, vivisekciju dela.

U Džojsovom *Uliksu* — da pomenemo još nekoliko primera — oblikovane situacije mogu se primeravati i drugim mitologemama: odlazak i povratak Moli Blum je tipični mitski odlazak i povratak, a sama junakinja se može shvatiti i kao Kalipso, i kao Penelopa, kao večna Eva, pa čak i kao mitska Deva Marija. U celini, *Uliks* je oslonjen na antičke mitologeme, dok je drugo Džojsovo delo, *Fineganovo bdenje*, oslonjeno na mitologeme iz drevnih keltskih mitova. Meletinski smatra da je u slučaju poslednjeg dela, *Fineganovog bdenja* Džojso namerno i svesno eksperimentisao.

U slučaju *Fineganovog bdenja* izgrađena je čitava šema, poznata inače delom i odranije, koju Meletinski ovde ovako izražava: junaci dela Irviker i Ana Livija odgovaraju Adamu i Evi, a dablinški Feniks-park treba shvatiti kao Edenski vrt u kome je započela prema mitu drama sveta i čoveka na „početku”. Nadalje, Šen i Šon su arhetipska, mitska ponavljanja večnih likova-simbola Kaina i Avelja, kao što su četiri starca iz dela zapravo simboli izgrađeni prema mitološkoj paradigmi četvorice Jevandelista.

Na sličan način pisac pristupa i Kafkinom *Procesu*.

I Kafka je svesno koristio mit, po mišljenju piščevom, iako se, sem Kafkinog zanimanja za Kjerkegora, mnogo o tome ne zna. No, u svakom slučaju Kjerkegor je značajan izvor za ovaj tok

stvaranja, posebno ako se zna kakvo mesto i koliki obim zauzima kod Kjerkegora mitologema o Avramovoj žrtvi. U samom Kafkinom delu, međutim, ne srećemo mnogo reminiscencija koje bi nas upućivale neposredno na mitološki materijal.

Kafka se „služi” mitologemama, ali je on šire, intuitivno sklon mitu, više nego što se to može zaključiti. Može biti da ovde treba imati na umu osobenost Kafkine književne veštine — kod ovog pisca stvarnost je *oneobičena* (da se poslužimo čuvenim terminom ruskih formalista) do te mere da je izgrađen jedan sugestivni književni mit duboko humane poruke.

Kratko, sasvim sažeto istina, Meletinski iznosi neka zapažanja o „mitologizaciji” evropske literature do najnovijih dana, pominjući Moraviju, Apdajka, Asturiasa i Markesa, među drugima. Zanimljivo je da u jednom ovakvom delu o poetici mita, posebno u razmatranjima o mitologizmu u literaturi XIX i XX veka, sama ruska literatura ne zauzima odgovarajuće mesto. Ovo utoliko više čudi svakog ko zna da je krajem XIX i početkom XX veka upravo sa ruskom literaturom započeo ovaj proces. Ako nam sve to ne govori o još jednoj činjenici: realistička tendencija je, po svoj prilici, šire „privilegovana”.

Međutim, bez obzira na neke primedbe, knjiga E. M. Meletinskog spada u red značajnih knjiga koje se ovom temom bave. Obilje materijala koji nam prezentira, način izlaganja i sistem dokazivanja suštine koncepcije, čak i onda kada se sa tom koncepcijom delom ne složimo, njene su vrline koje treba još jednom istaći.

